

Jolanta Muszyńska

*Wydział Pedagogiki i Psychologii, Uniwersytet w Białymstoku**

E-mail: jolamusz@uwb.edu.pl

ORCID: 0000-0002-8116-4343

Poczucie wspólnotowości w wymiarze pedagogicznym. Uzasadnienie teoretyczne i kierunki badań**

Summary

A SENSE OF COMMUNITY IN THE PEDAGOGICAL DIMENSION. A THEORETICAL JUSTIFICATION AND DIRECTIONS OF RESEARCH**

The sense of community is recognised as a key category favouring the development of local communities, conducive to the growth of social activity, supporting the activation of internal resources of the group in the field of solving social problems. The main goal of the article is to show the possibility of using the assumptions of the theory of community-relatedness in pedagogical research. The author indicates how much and to what extent the sense of community is complementing the area of research of contemporary local environments. The analysis of research on the sense of community conducted by American and European researchers determines possible areas and directions of research with particular emphasis on social participation in the local space.

Key words: sense of community, community, local communities, social participation

red. Paulina Marchlik

Wprowadzenie

Poczucie wspólnotowości stanowi obiekt zainteresowania badaczy wielu dyscyplin naukowych w szczególności psychologów społecznych. Rozwój

* ul. Świerkowa 20/Budynek A i C, 15-328 Białystok

** Finansowanie: Uniwersytet Warszawski

community psychology (psychologia społeczności, psychologia wspólnotowości), zapoczątkował badania prowadzone m.in. w Stanach Zjednoczonych od lat 70. XX w., koncentrujące się na relacjach jednostki w społecznościach i społeczeństwie. Główne obszary badań dotyczą problemów społeczności, relacji w ich obrębie czy też postaw i zachowań. Jedno z pierwszych założeń psychologii wspólnotowości zostało sformułowane przez Juliana Rappaporta (1977), który wskazał na perspektywę ekologiczną relacji jednostki i środowiska, zakładającą wzajemną zależność w rozwiązywaniu problemów jednostki i problemów środowiska. David W. McMillan i David M. Chavis (1986) poszerzając klasyczne ujęcie, określają poczucie wspólnotowości jako wzajemnie dopełniające się wymiary: przynależności, wzajemnego wpływu, integracji w realizacji potrzeb oraz dzielenia się wspólnymi doświadczeniami życiowymi wynikającymi z kontekstu przeszłości i teraźniejszości relacji społecznych. Poczucie wspólnotowości charakteryzuje związek między jednostką a strukturą społeczną. McMillan i Chavis poczucie wspólnotowości ujmują w wymiarze terytorialnym i geograficznym (miejsce, miasto, miejscowość) i relacyjnym (jakość relacji międzyludzkich). Stąd też wspólnota lokalna definiowana jest poprzez wzajemną zależność między członkami, poczucie przynależności, duchową łączność, zaufanie, interaktywność, wspólne oczekiwania, wspólne wartości i cele oraz stykające się ze sobą historie życia jej członków (Westheimer, Kahne, 1993).

Celem artykułu jest zidentyfikowanie przyszłych kierunków studiów nad poczuciem wspólnotowości w obszarze badań pedagogicznych, ze szczególnym uwzględnieniem roli poczucia wspólnotowości jako predyktora rozwoju wspólnot lokalnych. Kategoria rozwoju lokalnego kojarzy się w znacznej mierze rozwojem ekonomicznym określonego terytorium. Jednak pozostawienie tylko tej formy interpretacji rozwoju lokalnego nie uwzględnia innych, równie istotnych wymiarów, takich jak – rozwój społeczny, rozwój kulturowy. W rzeczywistości społecznej te trzy wymiary rozwoju lokalnego są ze sobą połączone i współzależne. Stąd też wynika znaczenie takiej cechy rozwoju lokalnego, jak wielopłaszczyznowość. Atrybutem rozwoju lokalnego jest podmiotowość, podkreślająca rolę poszczególnych podmiotów indywidualnych, zbiorowych, instytucjonalnych i samorządowych. Zatem istotą rozwoju lokalnego jest tworzenie ulepszanego fizycznie, społecznie i ekonomicznie środowiska lokalnego, który można osiągnąć poprzez współpracę i aktywność społeczną mieszkańców. Aktywność społeczna mieszkańców jest tu szczególnie ważnym wymiarem, ponieważ pole tej aktywności związane jest z przestrzenią bliską, przestrzenią – używając określenia Wiesława Theissa – „małej ojczyzny” (2003, s. 19) i staje

się podstawą wytwarzania więzi wspólnotowych. Rozwój lokalny jest ściśle powiązany ze wzrostem aktywności mieszkańców, wzrostem liczby organizacji lokalnych i rozwojem społeczności sąsiedzkich jako formą ruchu społecznego czyli partycypacją społeczną (Wandersman, Florin, 2000, s. 260).

Badania prowadzone przez pedagogów w Polsce skupione są na opisie społeczności lokalnych w różnych kontekstach i procesach społecznych zachodzących w ich obrębie oraz wybranych formach aktywności jednostek i instytucji lokalnych w ramach szeroko rozumianego rozwoju społeczności lokalnych (Skrzypczak, 2014; Naumiuk, 2014; Cichosz, 2018). Wskazane tu kierunki eksploracji stanowią ważny obszar pedagogicznych badań społeczności lokalnych, większość z nich koncentruje się na prezentacji *status quo* wspólnot lokalnych, jednak istotne są również uwarunkowania i przyczyny np. większego lub mniejszego poziomu aktywności społecznej w określonych środowiskach lokalnych, które w znacznej mierze mogą przyczynić się do zrozumienia fenomenu rozwoju wspólnot lokalnych. Poczucie wspólnotowości w wielu pracach badawczych traktowane jest jako predyktor rozwoju społeczeństw lokalnych np. poprzez wzrost roli nieformalnych grup sąsiedzkich i formalnych organizacji w rozwiązywaniu problemów lokalnych. Autorzy badań podkreślają rolę poczucia wspólnotowości w procesie partycypacji społecznej. Badania wykazały, że jednostki zaangażowane w działania obywatelskie (np. akcje protestacyjne, publiczne debaty, kampanie polityczne, głosowania) charakteryzuje poczucie wspólnotowości (Talò i in., 2013). W perspektywie pedagogicznej rozważania na temat poczucia wspólnotowości powinny koncentrować się na kwestiach przygotowania młodego pokolenia do świadomego, czynnego udziału w życiu społecznym. To swoiste wyzwanie badawcze i edukacyjne wymaga od pedagogów i edukatorów wyjścia poza ramy standardowych badań i działań edukacyjnych.

Poczucie wspólnotowości – teoria McMillana i Chavisa

Korzystając z doświadczeń innych badaczy McMillan i Chavis (1986) proponują własną koncepcję definiowania poczucia wspólnotowości i teorię (*theory of sense of community*). Za Josephem R. Gusfieldem (1975) przyjmują określenie pojęcia wspólnota w ujęciu terytorialnym i geograficznym (sąsiedztwo, miasto, miejscowość) oraz w ujęciu relacyjnym (jakość charakteru relacji międzyludzkich) jako wzajemnie dopełniające się kategorie. Następnie proponują cztery kryteria definicji i teorii poczucia wspólnoty.

Pierwszy z uwzględnionych przez nich wymiarów to „członkostwo” (*membership*). Przynależność, bycie członkiem określonej grupy interpretowana jest przez autorów jako subiektywna potrzeba każdego, wiara i oczekiwanie, że grupa mnie akceptuje, ale też gotowość poświęcenia się grupie. Członkostwo, przynależność do grupy wyznacza również jej granice. Granice grupy są niezbędne z dwóch powodów: po pierwsze wyraźnie wskazują na to, kto do niej należy, a po drugie (co jest efektem pierwszego), dają jednostce poczucie bezpieczeństwa emocjonalnego. Jednostka, ale też grupa wyznacza granicę swojej przestrzeni. W przypadku grupy są to często granice kulturowe wykorzystujące język, wartości i rytuały codzienności jako jednoznaczne kryterium przynależności do grupy ale też jej granicy. Wspólny system symboli, znaczenie rzeczy i wartości przyznawane przez tych, którzy ich używają jest w rozumieniu autorów wstępem do tworzenia wspólnoty.

Proponowane przez McMillana i Chavisa rozumienie członkostwa ma pięć cech: granice, bezpieczeństwo emocjonalne, poczucie przynależności i identyfikacji, inwestycje osobiste (zaangażowanie emocjonalne jednostki) oraz wspólny system symboli. Nasuwa się wniosek, że członkostwo jest związane z poczuciem bycia częścią tej społeczności i przekonaniem, iż każdy człowiek znajdujący się w wspólnocie wnosi swój wkład, aby do niej należeć. Stąd też wyłaniają się granice, które określają: kto może, a kto nie może należeć do danej wspólnoty. Są one ważną częścią wspólnoty, z jednej strony odgradzają ją od innych, ale jednocześnie należącym do niej dają poczucie bezpieczeństwa. Ludzie, aby uwypuklić owe granice wykorzystują do tego kulturę miejsca, wypracowując w drodze komunikacji społecznej sens i znaczenie symboli kulturowych.

Drugi wymiar wspólnoty i poczucia wspólnotowości to „wpływ” (*influence*) interpretowany dwukierunkowo jako: wpływ jednostki na grupę, a zatem podkreślający jej rolę podmiotową w funkcjonowaniu grupy i wpływ grupy na jednostkę – ze wskazaniem na procesy socjalizacji, adaptacji, kulturalizacji czy też akulturacji. Wzajemność wpływów dwóch uczestników, podmiotów (jednostka i grupa) owej relacji społecznej, pozwala wypracować swoiste normy funkcjonowania grupy, niezbędne dla spójności grupy.

Trzeci wymiar proponowany przez McMillana i Chavisa to integracja i zaspokojenie potrzeb (*integration and fulfillment of needs*), które uznają za motywację zachowań jednostek, stwierdzając, że ludzie robią to, co służy realizacji ich potrzeb. Świadomość przynależności jednostki do grupy osób, które podzielają jej poglądy, wartości i mają podobne potrzeby, priorytety i cele – staje się wzmocnieniem jej przekonania, że wspólnie są w stanie lepiej zaspokoić te

potrzeby. Zatem, żeby stworzyć silniejszą więź między ludźmi, wspólnota musi reagować na potrzeby jej członków, swoiście ich obdarowując. Nagrodami, które mogą otrzymywać członkowie grupy i niewątpliwie wpływają na ich poczucie wspólnoty, są: status bycia członkiem, wspólne sukcesy oraz kompetencje i zdolności pozostałych członków, z których – dzięki przynależności do wspólnoty – jednostka może korzystać. Ostatni uwzględniony przez autorów wymiar teorii poczucia wspólnoty dotyczy emocjonalnego połączenia jednostki z grupą (*shared emotional connection*) przejawiającym się w dzieleniu się wspólnymi przeżyciami. Wspólnota przeżyć powstaje dzięki wspólnej historii, biografii rodziny i miejsca. McMillan i Chavis nie uznają jednak za konieczne, aby członkowie uczestniczyli we wszystkich wydarzeniach historycznych, będących u podstaw wspólnoty, jednak muszą znać i identyfikować się z jej historią, bo to ma wpływ na umocnienie więzi społecznych. Sformułowana przez nich definicja wspólnoty zawiera wszystkie wymienione tu wymiary. Wskazuje również na ich dynamikę i współzależność wzajemną: poczucie wspólnoty zależne jest od poczucia przynależności jednostki, jej świadomości wpływu na grupę i grupy na nią, zaangażowania emocjonalnego i dzielenia się przeżyciami oraz świadomość, że potrzeby jednostki są realizowane poprzez zaangażowanie jej i pozostałych członków wspólnoty w ich realizację (McMillan, Chavis, 1986). Teoria poczucia wspólnotowości McMillana i Chavisa zbudowana jest na założeniu, że wszystkie wymiary poczucia wspólnotowości są współzależne od siebie, a ich dynamika wewnętrzna decyduje o istnieniu poczucia wspólnotowości i jego trwałości. W literaturze przedmiotu dominuje przeświadczenie, że poczucie wspólnotowości (*Sense of Community*; SoC) uprawomocnia zdrową społeczność lokalną i podkreśla ponad indywidualną rolę poczucia wspólnotowości w jakości powiązań społecznych w życiu zbiorowym (Bess, 2002). Czterowymiarowy model teoretyczny wypracowany przez McMillana i Chavisa został wielokrotnie zweryfikowany empirycznie i poddany analizom krytycznym.

Long i Perkins (2003) zaproponowali uwzględnienie takich wymiarów jak: przywiązanie do miejsca, poczucie zadowolenia, otwartość na kontakty z sąsiadami, znaczenie tego, co myślą sąsiedzi, dostrzeganie potrzeb innych ludzi. Analiza czynnikowa przeprowadzona przez autorów wykazała trójczynnikową strukturę poczucia wspólnotowości: powiązania społeczne; wartości wspólnotowe i wzajemną współzależność. W poszczególnych proponowanych przez autorów trzech wymiarach uwzględnione zostały pierwotne wymiary teoretycznego konstruktu poczucia wspólnotowości McMillana i Chavisa. Autorzy również nie sprecyzowali teoretycznego uzasadnienia wprowadzonych nowych wymiarów